

УДК 811.161.2'373.7'243:37.016-057.87

ФРАЗЕОЛОГІЯ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Галина Кузь

Ягеллонський університет (Польща)

Йдеться про основні підходи, методи і способи формування мовної компетенції засобами фразеології у процесі вивчення української мови як іноземної. Звернено увагу на багаторівневність етнокультурної інформації, закованої у фразеологічних одиницях, та необхідність поетапного залучення такої інформації в процесі вивчення мови.

Ключові слова: фразеологізм, міжкультурна комунікація, мовна компетенція, фонові знання.

Вивчення іноземних мов, як відомо, нерозривно пов'язане з освоєнням іномовної культури, яка передбачає не тільки вивчення певного обсягу культурологічних знань, а й формування здатності і готовності розуміти і приймати культуру носіїв мов. Важливим є вивчення іноземної мови як феномену національної культури через усвідомлення різниць менталітетів народів – творців цих мов. Це сприяє вирішенню багатьох проблем міжкультурної комунікації. Дуже важливо, на нашу думку, що забезпечується самоусвідомлення студента як полікультурної і багатомовної особистості, яка реалізується різними способами – у зацікавленні іншими культурами, у сприйнятті іншого соціокультурного фону й іншої ментальності, у навичках адекватного сприйняття і реагування в ситуаціях міжкультурної комунікації.

У методичній літературі знаходимо два підходи до засвоєння культури в процесі вивчення іноземної мови – загальновідомий і філологічний. Перший ґрунтується на країнознавстві як комплексній навчальній дисципліні, яка включає певну сукупність даних про іноземну культуру. Філологічний підхід ставить два завдання: 1) виокремлення культурологічної інформації з мовних одиниць; 2) сприйняття та засвоєння студентами мовних одиниць у всьому багатстві національно-кодифікованих асоціацій. Йдеться про створення у них образу, який дасть змогу виявити навички комунікативної компетенції у ситуації „зіткнення” їх із цією одиницею. У такому разі в роботі над національно-культурним компонентом на перший план виступає не культура, а мова і лінгвокраїнознавча компетенція; головною метою є забезпечити комунікативні компетенції в актах міжкультурної комунікації – через сприйняття мовлення співрозмовника, оригінальних текстів, через вміння правильно будувати комунікативну стратегію у професійному спілкуванні тощо.

Можна стверджувати, що саме завдяки лінгвокраїнознавчій аспектизації навчального процесу забезпечується психологічна готовність включення особистості, що навчається, у різні сфери життєдіяльності, прискорюється практично-побутова акультурація та формування комунікативної компетенції.

У мовознавстві, культурології та філософії мови усталилася думка про те, що фразеологічний рівень мови найбільш прозорий для втілення засобами мови концептів „мови” культури, оскільки в образній основі фразеологізмів відтворюються характерологічні риси світобачення, які носії мови рефлексивно співвідносять із цією „мовою”. Водночас засвоєння студентами фразеологічного пласту мови з огляду на його лінгвокраїнознавчий потенціал є, з одного боку, надзвичайно ефективним і цікавим, а з іншого – створює, як свідчить досвід, низку проблем методологічного характеру, оскільки вимагає поетапного включення в дидактичний процес широкого масиву різнорівневих і різноаспектних знань країнознавчого та лінгвістичного спрямування.

У нашій статті спробуємо представити методи і способи, що стосуються вивчення фразеології як джерела лінгвокультурної інформації та способу формування комунікативної компетенції, які ми застосовуємо у практиці викладання української мови на кафедрі українознавства Ягеллонського університету.

Залучення фразеологічного матеріалу до вивчення іноземної мови з метою формування комунікативної компетенції вимагає усвідомлення механізмів збереження і трансляції культурних кодів фразеологічними одиницями, а також навичок виявляти, розшифровувати, коментувати культурну інформацію, закладену в різного типу фраземах. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначився активізацією уваги до фразеології різних мов з погляду етнолінгвістики – мовознавчого напрямку, що відстежує взаємозв'язок мови й етносу, мови і культури. Виокремлення національно-культурного значущого елемента у складі фразеологізмів відбувалося поступово у процесі накопичення фактичного та теоретичного матеріалу.

Широке розуміння етнолінгвістичної природи фразеології, сформульоване у передмові до словника „Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь” В.П. Феліциною і В.М. Мокієнком, стало загальноприйнятим в останні десятиліття активного розвитку цього напрямку вивчення фразеології. Вони зазначають, що фразеологізми становлять країнознавчу цінність (оскільки відображають національну культуру) у трьох аспектах, по-перше – нерозчленовано, усіма елементами, тобто ідіоматичними значеннями, по-друге – розчленовано, тобто лексичним складом, по-третє – своїми прототипами, оскільки генетично вільні словосполучення описували звичаї, традиції, особливості побуту й культури [9: 224].

Різноаспектний підхід до етнолінгвістичного та країнознавчого коментування пов'язаний і з структурно-семантичною різноманітністю самого фразеологічного фонду. М.Ф. Алефіренко виділяє такі структурно-семантичні типи фразеологізмів: а) співвідносні з однослівною дефініцією: *кров з молоком* – „рум'яний”, „здоровий”; б) гештальти (їхня структура нагадує асоціативне поле, у якому впорядковано певні елементи позначуваного): *два чоботи пара* – „один схожий на іншого якимись недоліками характеру, один не кращий за іншого”; в) фрейми (багатокомпонентні структуровані стандартні ситуації пропозиційного типу; сценарії): *дати гарбуза* – „відмовити женихові у сватанні” [1: 22].

Із позицій прагматики, як вважає В.І. Карасик, фразеологізм можна розглядати, звертаючи увагу на те, в яких ситуаціях спілкування мовець робить вибір на користь фразеологізму, з одного боку, і до якого типу мовної особистості (особистісно-орієнтованої чи статусно-орієнтованої) належить учасник спілкування – з іншого [4: 37].

Засвоєння фразеологізмів іншої мови в контексті їхньої культурної значущості передбачає виявлення в їхній природі різних типів екстралінгвістичних зумовлень

(про які йшлося вище), які співвідносять фразеологізми з предметною сферою культури – з одного боку, а з іншого – опанування цілого комплексу навичок сприйняття, декодування і трансляції невербальної інформації (так званих „фонових знань”), носіями якої фразеологізми (у широкому розумінні; маємо на увазі тут теж так звані „мовленнєві штампи” чи „стійкі сполуки слів комунікативного типу”) стають у мовному дискурсі.

Зазначимо, що обидва комплекси завдань у викладанні української мови як іноземної треба реалізовувати паралельно і поетапно на різних рівнях складності вивчення мови.

Так, на початковому рівні освоєння мови під час вивчення лексико-тематичних блоків (візьмемо для прикладу тему „Людина”) відповідну базову лексику можна доповнити фразеологізмами, частина з яких має ідентичні відповідники в польській мові (*chłop jak dąb* – *міцний як дуб*; *chytry jak lis* – *хитрий як лис*), натомість іншу частину, що має певні відмінності внутрішньої мотивації, проте все ж досить прозора для розуміння – можна запропонувати для коментування студентам, наприклад, у складі тексту для читання (*w czerpku urodzony* – *у сорочці народився*; *niebieski ptak* – *вітер в голові*; *czarna owca* – *біла ворона*).

Вдячними для засвоєння фразеологізмів із країнознавчою зумовленістю на подальших етапах вивчення української мови є теми „Побут”, „Рослини”, „Тварини”, адже значний семантико-ментальний потенціал фразеологізмів, що характеризують життя народу, закладений і у лексемах-компонентах, що є назвами специфічних для певного етнічного масиву об’єктів культури: предметів побуту, видів страв, напоїв (*як батіг на мотовило* (схожий); *як обруч на діжці*; *розбити глек*; *як макогін на ночви* (схожий); *жити, як вареник у сметані*; *облизати макогона*; *пробувати кислиці*; *плювати в борці*). Способи подання такого типу інформації можуть бути різними: у формі невеликих оповідей-коментарів до фразеологізма (такі тексти, зокрема, знайдемо в навчальних посібниках А. Мовчун [7, 8] та В.А. та І.М. Забіяк [3]), робота з фразеологічними словниками з подальшим використанням вивчених одиниць у тексті визначеного типу (напр., діалозі, рекламному тексті, заголовку, казці, творі-роздумі).

Оскільки природне середовище відіграє важливу роль у формуванні образних еталонних стереотипів сприйняття та осмислення дійсності, крізь які етнос „бачить” світ, цінним матеріалом для виявлення та засвоєння етнічної мовної свідомості є також фразеологізми з компонентами-зоонімами та фітонімами. Наприклад, значення фразеологічних одиниць *сходити на пси*; *підкласти свиню*; *нагріти гадюку в пазусі*; *кішка пробігла*; *на заячих правах* тощо мотивовані символічним сприйняттям використаних зоонімів. Досить часто символічні значення лексем-компонентів є спільними для всього слов’янського, а то й для європейського культурного простору, що значно полегшить засвоєння такого матеріалу української мови в польськомовній аудиторії. Проте все ж у кожній національній культурі той чи інший символ буде мати й такі грані асоціативного сприйняття, що властиві лише для неї, і тут велике значення має компетентність викладача, його вміння підмітити й донести до слухачів специфіку того чи того образу чи повести розмову у такий спосіб, щоб студенти самостійно зробили висновки.

Країнознавче коментування лексичних компонентів фразеологізмів на основному та вищому етапах вивчення мови доречно буде здійснювати на прикладі лексем-символів у складі фразеологічних одиниць. В.І. Кононенко у статті „Мова і народна культура” зазначає: „Особливості національного характеру знаходять вияв у

мікрополі споконвічних мовних утворень на позначення найсуттєвіших, визначальних для українців слів-понять, таких як: *земля, мати, хата, хліб, доля*. Кожна з цих номінацій має розгалужену систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посиленими можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти" [6: 64]. До таких символів-концептів, які, на думку українських вчених, є значущими в українській культурі, належать: *людина, щастя, доля, душа, гріх, світ, година, рік, вік, чорт*. Наприклад, лише прикметникових сполук-фразеологізмів зі словом **душа** А. Мовчун наводить понад десяток (*заяча, каїнова, канцелярська, мишача, мотузьяна, порожня, пропаца, розхристана, темна, хвора, черства* тощо) [7: 170], а **година** може бути *чиста, добра, щаслива*, а також *лиха, чорна, печена, скарана, судна, куца, гірка, нещаслива*.

У темі „Час” можемо запропонувати студентам для вживання в контексті або тлумачення фразеологізми *лиха година; місцевий час; зоряний час; в добру пору, слушний час*; для вживання в контексті діалогів – *Дай, Боже, час і пору добру! В божий час! Дай Боже в добру годину сказати!*, звертаючи особливу увагу на особливості їхнього вживання у мовленні. Фразеологізми *на все свій час; умій вчасно сказати – умій і замовкнути*; можуть стати темою невеликого творчого завдання, виконуваного в аудиторії або вдома. Відповідно добираємо фразеологію до тем „Професії”, „Спорт”, „Мистецтво” тощо, принагідно знайомлячи студентів з історичним, звичаєвим та побутовим контекстом їхнього виникнення. У тематичному блоці „Україна та українці” доречним буде ознайомлення з українськими прислів'ями та приказками, що характеризують українську вдачу. Ми, наприклад, пропонували студентам завдання закінчити прислів'я (*Як не з'їм, то ...; Де два українці, там...; Краще з розумним загубити, як...; За двома зайцями поженешся...; Моя хата скраю...; Краще синиця в жмені...; На городі бузина...*), у процесі виконання і обговорення результатів якого, окрім засвоєння прислів'їв та приказок, студенти могли зіставити результати власної творчої діяльності з українськими оригіналами. Інші приказки можуть бути темою невеликої усної розповіді (*Чув дзвін, а не знає, де він; Дурень думкою багатіс; Безплатний сир лише в мишоловці;. Гуртом легше й батька бити; Якось то воно буде!*).

Творча робота з прислів'ями та приказками із залученням елементів мовної гри, як засвідчує практика, допомагає створити розкуту емоційну атмосферу в аудиторії, що, своєю чергою, допомагає кращому засвоєнню матеріалу, формуванню позитивних мотивацій у вивченні іноземної мови. Допомогти у засвоєнні широкого контексту культурних явищ, відтворюваних через засоби фразеології, можуть й інші засоби, серед них мультимедійні (так, наприклад, ілюстрацією до приказки *Бодай вас злидні посіли!* може стати відомий мультиплікаційний фільм „Злидні” Степана Ковалю, а сформуванню комунікативне сприйняття приказки *Якось-то воно буде!* допоможе аудіозапис гуморески Остапа Вишні „Чухраїнци”.

Якщо йдеться про засвоєння комунікативно-поняттєвого мінімуму на початковому рівні, то, окрім найпоширеніших формул привітання, прощання, побажання, вибачення, подяки тощо, можна запропонувати використовувати рідше – з нагоди відповідних релігійних свят чи в інших ситуаціях (*Христос ся рождає! Славімо Його! Не я б'ю, верба б'є – за тиждень Великдень! Христос воскрес! – Воістину воскрес; Бог на поміч!* (коли минаємо людей, які працюють); *Хай Бог простить!* (у відповідь на перепросини); *З Богом!* (виряджаючи в дорогу). Адже, як

слушно зазначає В.І. Карасик, „по-перше, активне вживання таких одиниць передбачає розуміння їхньої доречності в різних комунікативних ситуаціях, по-друге, розуміння цих одиниць ґрунтується на їхньому конвенціональному значенні” [4: 39], засвоєння і розуміння якого якраз і потребує додаткового коментаря фахівця.

Важливим завданням під час засвоєння необхідного обсягу стереотипних формул спілкування є усвідомлення студентами і формування в них навичок розрізняти і правильно вживати мовленнєві конструкції з різними стилістичними відтінками, відчувати і засвоювати контекстуальну зумовленість таких конструкцій. Для досягнення цієї мети ефективними видаються вправи із запропонованими діалогами, що містять пропущені репліки, які студент має відновити за змістом (залежно від підготовленості аудиторії студенти можуть вибрати репліку з низки поданих або запропонувати свій варіант). Для менш підготовленої аудиторії можна запропонувати вправи з підбором синонімічних стійких мовленнєвих штампів до поданих і виділених у тексті.

Складнішими для виконання можуть виявитися завдання відредагувати тексти наведених діалогів, замінивши в них соціальний і віковий статус учасників і, відповідно, змінивши використовувані етикетні формули (замінити можна не лише вік і соціальний статус учасників, а й мету комунікування, час, місце, тобто елементи, які мотивують вибір тієї чи іншої мовленнєвої формули). Такі вправи будуть доречними на просунутих рівнях вивчення мови – на етапі, коли студенти добре засвоїли головні елементи українського мовного етикету. Тут ефективною з огляду на країнознавчі завдання буде робота з такими дискурсивними типами фразеологічних мовленнєвих штампів, як побажання, віншування, тост, а також акцентування різних емоційновиражальних типів фразеореплік, як-от:

1) емоційних вигуків *Боже мій! Мамо рідна!*, значення яких залежить від інтонації та контексту;

2) *Он воно що! Ось тобі й на! Ось ти куди! Ну й ну! От так номер!* Для вираження здивування, іноді з відтінком несподіваності, розчарування: *ось так, от так-так;*

3) *Ще б пак! Отож бо й воно!* виражають підтвердження;

4) незгода, заперечення з емоційно-оцінною експресією характерні для фразеологізмів *Боже збав! Сохрани Бог!* тощо;

5) радість, полегшення, задоволення з якоїсь нагоди виражають фразеологізми: *Слава Богу! Дякувати Богові!*;

6) рішучість ризикувати: *Чи пан чи пропав! Була не була!*;

7) особливу групу складають фразеологізми-побажання успіху, удачі: *Ні пуху ні пера! Бог на поміч!*;

8) слова-речення з вигуківих сполучень, які становлять усталені й специфічно українські усномовні вислови на зразок: *Цур тобі (йому, їм...)! Хай йому чорт! Хай тобі грець! Чорта з два! Куди тобі! Якого біса!* тощо.

Вивчення таких фразем – мовленнєвих формул – можна здійснювати у процесі аудиторної роботи над текстами, запропонованими для домашнього читання (вдалим з огляду на визначену мету може бути текст „Лісової пісні” Лесі Українки) на основі підготовлених заздалегідь завдань (наприклад, замінити фразеологізми відповідними близькими за змістом лексемами; назвати емоції, виражені певними фразеорепліками; дібрати синонімічні конструкції до поданих; доповнити поданий діалог пропущеними репліками тощо).

Сприятимуть засвоєнню фразеології чужої мови, а також формуванню навичок

доречного використання фразеологізмів завдання з використанням пар міжмовних фразеологічних паронімів (напр., *od ręki* – *від руки*; *przyjść pod muchą* – *прийти під мухою*; *suszyć głowę* – *сушити голову*); вправи на добір із низки поданих відповідних за змістом фразеологізмів рідної мови до запропонованих українських (звертаємо увагу на відмінності компонентного складу, стилістичні чи семантичні відтінки). Такі вправи знайдемо в розділі „Фразеологія” навчального посібника В.І. Кононенка, І.В. Кононенко „Контрастивна граматики української та польської мов” [5].

У контексті контрастивної методології може бути цікавим інший аспект дослідження проблеми „національне – універсальне”, на що звернув увагу В.Г. Гак у статті „Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте”. Автор вважає, що національна специфіка виражається в непозначеності однієї ситуації відповідним словесним рефлексом в одній мові і її позначеністю в іншій; те чи інше слово або формула використовуються однією мовою і не входять у фразеологізовані структури в іншій [2: 54]. Отже, під час вивчення спорідненої мови на різних етапах засвоєння основного рівня можна пропонувати студентам домашні завдання на переклад і зіставлення різних дискурсивних типів фразеореплік в українській та польській мовах, із використанням наявних фразеологічних словників.

Цікавими джерелами етнолінгвістичної інформації є комунікативно-прагматичні характеристики фразем – мовленнєвих штампів. Так, наприклад, фразеологізми на зразок *коли рак на горі свисне, щоб тебе качка копнула!, бодай вам гарбуз отелився!, щоб тобі ніп приснився!*, окрім комунікативної, інформативної, оцінної, етикетної, виконують ще й контакторегулювальну функцію, пом’якшують вираження емоційно-негативної реакції. Різний набір прагматичних функцій властивий для фразеологізмів етикетних формул, клятв, прокльонів, відворотних формул, стандартних реплік-відповідей тощо. Оскільки такі фраземи досить часто мають структуру фреймів, тобто відбивають стандартні ситуації чи сценарії, то для їхнього розуміння і засвоєння треба використовувати тексти, що містять опис такого сценарію, наприклад, казки, легенди, пісні, анекдоти тощо).

Очевидно, описаними тут типами українська фразеологія не обмежується, поза нашою увагою залишилася фразеологія офіційно-ділового та наукового стилів, діалектна та сленгова, які, як свідчить практика, викликають щире зацікавлення студентів. Названі різновиди включаються в мовленнєву практику на різних етапах вивчення української мови. Так, наприклад, стійкі фразеологічні конструкції, що використовуються в науковому стилі, вивчаємо під час підготовки студентів до написання резюме власних наукових робіт (ліценціатської та магістерської), натомість із стійкими конструкціями офіційно-ділового стилю студенти знайомляться у процесі вивчення курсу ділової мови (*Język biznesu*). Що ж до діалектної та сленгової фразеології, то кращим способом збагачувати фразеологічну компетенцію студентів у цьому напрямі може бути домашнє читання, із ретельною працею зі словниками та консультаціями з викладачем.

Реалізація лінгвокраїнознавчого підходу до вивчення іноземної мови передбачає дозоване включення так званих „фонових знань”, які за змістом і ступенем складності узгоджуються із програмою поетапного вивчення мови і враховують рівень володіння мовою студентів. Фразеологічні поєднання в такому ракурсі треба розглядати як носіїв культурної практики, яка втрачена або „сховала” своє коріння в колективному несвідомому. Споріднені сліди часто перебувають у немовленнєвих практиках, що робить необхідним залучення якомога ширшого матеріалу й методів аналізу культурних фактів. У процесі опанування „фонових

знань” використовують різні дидактичні методи і прийоми: акцентування усвідомленого сприйняття іномовних культурних явищ; засвоєння правил, що регламентують використання лінгвокультурологічних знань (через коментування текстів; читання, редагування й укладання діалогів тощо); порівняння іноетнічних культурних явищ із фактами рідної культури на основі аналізу підбраного мовного матеріалу (за умови досить високого рівня розвитку гностичних навичок студентів); моделювання актів міжкультурної комунікації, яке супроводжується корекційними діями і коментарями викладача; оцінювання ступеня відповідності використовуваних мовленнєвих тактик правилам іномовного вербального і невербального етикету.

-
1. *Алефиренко Н.* Фразеологическое значение: природа, сущность, структура // Грани слова: Сб. науч. статей к 65-летию проф. В.М. Мокиенко. – М., 2005.
  2. *Гак В.Г.* Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте // Филологические науки. – 1995. – №4.
  3. *Забіяка В.А., Забіяка І.М.* Крилаті слова, вислови і фразеологізми: Лексичні завдання і головоломки. – Тернопіль, 1999.
  4. *Карасик В.И.* Речевое поведение и типы языковых личностей // Масовая культура на рубеже XX–XXI веков: человек и его дискурс. – М., 2003.
  5. *Кононенко В.І., Кононенко І.В.* Контрастивна граматики української та польської мов. – К., 2006.
  6. *Кононенко В.І.* Мова і народна культура // Мовознавство. – 2001. – №3.
  7. *Мовчун А.* Мовні скарби: Вивчення фразеологізмів у школі. – К., 2000.
  8. *Мовчун А.* Мовні скарби: Вивчення прислів'їв і приказок у школі. – К., 2000.
  9. *Фелицина В.П., Мокиенко В.М.* Русские фразеологизмы: Лингвострановедческий словарь / Под ред. Е.М. Верещагина, В.Г. Костомарова. – М., 1990.

PHRASEOLOGY IN THE FORMATION OF STUDENTS LANGUAGE COMPETENCIES DURING THE PROCESS OF TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Halyna Kuz'

Jagiellonian University (Poland)

The article deals with the basic approaches, methods and ways of formation of linguistic competence by means of phraseology in the process of studying the Ukrainian as a foreign language. Attention is paid to multilevel ethnocultural information encoded in phraseological units, and the need to phase attraction of such information in the process of language learning.

Key words: phraseologism, intercultural communication, language competence, background knowledge.

**ФРАЗЕОЛОГИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ
СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК
ИНОСТРАННОГО**

Галина Кузь

Ягеллонский университет (Польша)

В статье речь идет об основных подходах, методах и способах формирования языковой компетенции средствами фразеологии в процессе изучения украинского языка как иностранного. Обращено внимание на многоуровневость этнокультурной информации, закодированной во фразеологических единицах, и необходимость поэтапного привлечения такой информации в процессе изучения языка.

Ключевые слова: фразеологизм, межкультурная коммуникация, языковая компетенция, фоновые знания.